

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI TEMELLİ SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARI VE MOBİLİZASYON
STRATEJİLERİ: GÖZLEMLEYİCİ, NORM-
DÖNÜŞTÜRÜCÜ VE KANUN YAPICI BİR SİVİL
TOPLUM İDEALİ**

**HUMAN RIGHTS ORGANIZATIONS AND
MOBILISATION STRATEGIES IN TURKEY: IDEAL OF
CIVIL SOCIETY AS MONITORS, NORM-SHIFTERS,
AND LAW-MAKERS**

Büke BOŞNAK*

ÖZ

İnsan hakları alanında sosyal hareketlerden ve taban örgütlerinden barolara, iş derneklerine ve gayriresmî iletişim ağlarına kadar uzanan çeşitli aktörler bulunmaktadır. İnsan hakları alanında en etkin aktörlerden biri olan sivil toplum kuruluşları (STK) hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde insan haklarının tesisi, korunması ve geliştirilmesi için dünya çapında çeşitli işlevler görmektedir. Bu çalışma, insan hakları temelli STK'lar üzerinden, Türkiye'deki sivil toplum faaliyetlerinin ve mobilizasyon stratejilerinin sistematik bir incelemesini yapmayı amaçlamaktadır. Glasius'un sınıflandırmasından yararlan bu çalışmada, Türkiye'deki STK'ların, insan hakları gözlemcisi ve norm-dönüştürücü olarak seslerini duyurabilseler dahi, kanun yapıcı aktörler olarak bu hakların tesisinde ve korunmasında yetersiz kaldıkları savunulmaktadır. İnsan hakları STK'ları izlemede isim zikretme ve utandırma ve yargısal savunuculuk

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniv., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, buke.bosnak@bilgi.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4392-9824>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 21.06.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 05.09.2022

stratejilerini kullanırken, norm-dönüşümünde çerçevelemeyi, kanun yapımında ise savunuculuk stratejileri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma, içerik analiz yöntemini kullanarak STK'ların belgelerine odaklanmakta ve Türkiye'deki insan hakları ve sivil toplum ilişkisini inceleyerek akademik tartışmalara katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, İnsan Hakları, Türkiye, İnsan Hakları Faaliyetleri, Mobilizasyon Stratejileri.

ABSTRACT

Various players in the human rights arena range from social movements and grassroots organizations to bar associations, business associations, and informal networks. As one of the most influential actors, civil society organizations (CSOs) perform multiple functions for establishing, protecting, and advancing human rights at the national and international levels. This study aims to examine the activities and mobilization strategies of human rights organizations in Turkey. Drawing on the work of Glasius, I argue that even though Turkish domestic human rights organizations have been vocal as human rights monitors and norm-shifters, they remain marginal actors as lawmakers in promoting and protecting human rights. While human rights organizations use naming and shaming and litigation strategies in human rights monitoring, framing is commonly used in norm-shifting, and advocacy strategies are used in law-making. This study focuses on documents of CSOs by using the content analysis method and contributes to academic discussions by examining the relationship between human rights and civil society in Turkey.

Keywords: Civil Society, Human Rights, Turkey, Human Rights Activities, Mobilisation Strategies.

GİRİŞ

Evlatlarının ortadan kaybolmalarını sessizce protesto etmek üzere Galatasaray Meydanı'nda toplanan Cumartesi Anneleri'nden, başörtüsü yasağından dolayı kurulan platformlara, ayrımcı Medeni ve Ceza Kanunlarının

reformdan geçirilmesi için kampanya yürüten kadın hareketinden, Hrant Dink suikastını müteakip nefret söylemleriyle mücadele etmek için oluşturulmuş platformlara kadar, karşısına baskıcı uygulamaları alan insan hakları gruplarının Türkiye'deki canlı imgeleri gözümüzün önünde durmaktadır. Tüm bu örneklerdeki yerel insan hakları grupları, büyük ölçüde "isim zikretme ve utandırma" (*naming and shaming*) stratejisine başvurmaktadır (Risse vd., 1999). Bu strateji, insan hakları ihlalleriyle ilgili kanıtların toplanması, yayılması ve var olan uygulamaların ve ihlallerin kınanması suretiyle, mevcut insan hakları standartları ile devlet davranışı arasındaki uygulama açıklarına dikkat çekmeyi ve nihai olarak hükümetlerin insan hakları standartlarına uymasını hedeflemektedir.

İnsan hakları grup ve kurumları farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır ve hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde insan haklarının tesisi, korunması ve geliştirilmesi için çeşitli işlevler görmektedir. Akademik tartışmalarda, söz konusu grup ve kurumları hangi unsurların oluşturduğu, insan haklarının evrensel ya da yerel olup olmadığı (Plagemann, 2000) ve seçici hak talep etme eylemlerinin yarattığı paradoks (Tomen, 2015) vurgulanmaktadır. Ayrıca insan haklarının siyasiler tarafından ideolojik ve yanlı(ş) yönde kullanılarak normatif değerlerden uzaklaştırılması meseleleri de sıklıkla ele alınan konular arasındadır. İnsan hakları alanında en etkin aktörler olarak sivil toplum kuruluşları (STK)¹ kabul edilmektedir. İnsan hakları alanında sosyal hareketler ve taban örgütlerinden barolara, iş derneklerine ve gayri resmî iletişim ağlarına kadar uzanan çeşitli aktörler bulunmaktadır. Bu oluşumlar, tür ve büyüklük bakımından çeşitlilik göstermektedir ve profesyonel veya amatör bir ilerleyişle farklı kulvarlarda işlev ve etki sunmaktadır.

İnsan hakları temelli STK'lar üzerine olan bu çalışma, Türkiye'deki sivil toplum faaliyetlerinin ve mobilizasyon stratejilerinin sistematik bir incelemesini yaparak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İnsan hakları alanında önde gelen bir uluslararası ilişkiler araştırmacısı olan Glasius, insan haklarına ilişkin üç ana başlık altında sivil toplum faaliyetlerini tanımlamaktadır: Uygulamanın izlenmesi, norm-dönüşümü ve kanun yapımı (Glasius, 2009; 2010). Glasius'un sınıflandırmasından yararlan bu çalışmada, Türkiye'deki STK'ların, insan hakları gözlemcisi ve norm-dönüştürücü aktörler olarak seslerini duyurabilseler dahi, kanun yapıcı aktörler olarak bu hakların tesisinde ve korunmasında yetersiz kaldıkları savunulmaktadır. Kuşkusuz STK'ların

---

¹ Makale boyunca, akademik yazında kullanılan STK terimi Türkiye'deki insan hakları örgütlerini, hak savunucularını, insan hakları kuruluşlarını, aktivistleri kısacası insan hakları alanındaki örgütlenmeleri kapsayıcı bir şekilde tanımlamak için kullanılmıştır. Türkiye'de sivil toplumda özellikle insan hakları alanında STK terimine yönelik derin fikir ayrılıkları ve tartışmalar vardır. Bu tartışmaları değerlendirmek bu makalenin amacı dışındadır. Kuzmanovic (2012: 60-63) ve Babül (2017: 27) bu tartışmaları detaylı bir şekilde ele almaktadır.

faaliyetlerini ve işleyişini etkileyen unsurlar arasında devlet ve sivil toplum ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’de güçlü devlet geleneği (Heper, 1985) devlet-toplum ilişkilerini şekillendirmeye devam etmektedir. Özellikle insan hakları örgütleri, devlet yetkilileriyle muhalif (*antagonistic*) bir ilişki içerisinde olan STK’lar olarak tanımlanırlar (Çalı, 2022: 649). Türkiye’de insan hakları STK’larının köklü bir geçmişi olmasına rağmen, devlet ve STK’lar arasındaki tarihsel ve çekişmeli ilişki ve sivil alanın daralması nedeniyle hak savunucularının maruz kaldığı zorluklar ile ilgili endişeler vardır (Doyle, 2017; Çalı, 2022; Yabancı, 2022).

Bu çalışma, yalnızca Türkiye’deki insan hakları STK’larına odaklanmakta ve insan hakları faaliyetlerini üç temel kategoride ele almaktadır. Bu makalede, insan hakları STK’larını tanımlamak için Kanadalı insan hakları uzmanı Wiseberg Laurie’in geliştirdiği, “insan haklarının tesisine ve korunmasına kayda değer kaynaklar vakfeden, doğrudan siyasi güç peşinde koşan idari ve siyasi gruplardan bağımsız ve kendisinin de bu tür bir güç peşinde koşmadığı özel kuruluş” tanımı kullanılacaktır (Baehr, 2009: 4). Bu tanım, insan hakları alanında çalışan devlet dışı örgütlere dair iki önemli hususun önemine dikkat çekmektedir: (i) insan haklarının tesisi ve korunması ve (ii) özerklik ilkesi.

Son dönemde, Türkiye’deki insan hakları STK’ları üzerine araştırma gündeminin genişlediği görülmektedir ve yapılan araştırmaları üç gruba ayırmak mümkündür. İlk gruptaki çalışmalar, 1980-2000 arasında insan hakları alanında tartışılan temel meseleleri gündeme getirmiştir. Bu çalışmalar insan hakları STK’larının tarihsel gelişimini (Plagemann, 2000; Çalı, 2007), ideolojik ve kültürel farklılıklar ile kutuplaşma arasındaki ilişkiyi (Plagemann, 2000; Kaliber ve Tocci, 2010; Kuzmanovic, 2012: 36-41), İslami insan hakları STK’larının demokratikleşmeye katkılarını (Kadıoğlu, 2005) ve Kürt sorununda sivil toplumun rolünü (Kaliber ve Tocci, 2010) incelemektedir. İkinci gruptaki araştırmalar Türkiye’de insan haklarını derinden etkileyen ve dönüştüren Avrupa Birliği (AB) adaylık sürecinde yaşanan gelişmelere odaklanmaktadır. Bu araştırmalar 2000’ler başında Türkiye’nin demokratikleşme ve insan hakları arayışında AB’nin birincil katalizör olduğunu vurgulamakta (Keyman ve Düzgit, 2007; Alemdar, 2011; Öner, 2014), 2007-2011 yılları arasında değişen devlet-toplum ilişkilerinin insan hakları alanında bürokratik yansımalarını ele almakta (Babül, 2017) ve STK’lar üzerindeki etkiyi (Babül, 2020) değerlendirmektedir. Son grup içinde yer alan çalışmalar ise hem STK’ların tarihsel gelişimini hem de yakın zamanda insan hakları STK’larını şekillendiren güncel tartışmaları ele almaktadır. Bu araştırmalar yerel, bölgesel ve küresel dinamiklerin insan hakları aktivizmi ile olan ilişkisine (Çalı, 2022), muhafazakâr siyasi kültürün ve artan kutuplaşmanın insan hakları pratiklerine ve söylemlerine etkisine (Vicini, 2018) ve insan hakları

temelli yaklaşımın ve söylemin çevre konusunda dönüştürücü potansiyeline (Tezcür vd., 2021) odaklanmaktadır. Ayrıca yakın zamanda projelerin STK'lar üzerindeki ayrıştırıcı etkisi ve STK'ların bu etkiyle başa çıkma stratejileri de incelenmiştir (Zencirci ve Herrold, 2022). Ancak bütüncül bir yaklaşım kullanarak Türkiye'deki insan hakları STK'larına odaklanan, özellikle bu kuruluşların izleme, norm-dönüşümü ve kanun yapımı faaliyetlerini ve mobilizasyon stratejilerini derinlemesine analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu arka plana karşı ilk bölüm, insan hakları ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır ve uluslararası ilişkiler literatürü bağlamında bir analitik çerçeve sunmaktadır. İkinci bölümde, makalede kullanılan araştırma yöntemi ve metodolojik yaklaşım detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde, Türkiye'deki insan hakları STK'larının faaliyetleri gözlemci, norm-dönüştürücü ve kanun yapıcı şeklinde sınıflandırılarak kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. Bu sayede, insan hakları STK'larının gelişimi ve faaliyetleri gözden geçirilerek, insan hakları bağlamında yaptıkları aktivizmin söylem ve siyasi süreçlere etkisi değerlendirilmektedir. Söz konusu etkinin hak söyleminin genişletilmesinde yüksek düzeyde olduğu görülürken, kanun yapımı süreçlerine dahil olmada sınırlı kaldığı görülmüştür. Sonuç bölümünde ise çalışmanın ana bulguları özetlenmiş ve çalışmanın sınırlılıkları belirtilmiştir; ayrıca sonraki çalışmaların yönelebileceği sorular tartışılmaktadır.

1. İNSAN HAKLARI-SİVİL TOPLUM BAĞLANTISINI ANLAMAK

Bu bölüm, modern haklar anlayışının nasıl geliştiğini, içinden geçtiği hassas dönemleri ve insan hakları ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Dinamik bir kavram olarak insan haklarının normatif bir bakış açısıyla “manevi haklar”, pozitif bir açıdan ise uluslararası hukukta dile getirilen yasal hak ve normlar olarak addedilmesi mümkündür (Glasius, 2010: 832).

İkinci Dünya Savaşı ile ilişkili soykırım ve şiddetli insan hakları ihlalleri, kendi vatandaşlarını öldüren bir rejimle nasıl mücadele edileceği gibi hassas bir konuyu gündeme getirmiş ve insan hakları fikrinin modern gelişimine yol göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi liderler, barış karşıtı suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar hakkında Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Alman subaylarını ve idarecilerini, devletlere karşı değil tekil vatandaşlara karşı işlenen suçlardan sorumlu tutarak insan hakları ihlali kavramını uygulamaya koyan da Nürnberg Savaş Suçları Mahkemesi olmuştur. Bu bağlamda, insan hakları anlayışı, en başta ve esas olarak, devletin siyasi, sosyal ve hukuki suiistimallerinden halkı koruma fikri üzerine temellendirilmektedir (Bonacker vd., 2011).

İnsan haklarının modern anlayışının gelişiminde yukarıda anlatılanlarla aynı derecede önemli olan bir diğer etmen ise insan hakları hareketleri ile uluslararası örgütler arasındaki yakın ilişki olagelmıştır. Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM) Şartı, “ikinci Dünya Savaşı sonunda başlayan insan hakları hareketinden” ciddi bir ölçüde etkilenmiştir (Steiner ve Alston, 2000: 137). İnsan hakları ilkeleri, BM Şartı’nda açık ve kesin bir şekilde ifadesini bulmuştur. BM İnsan Hakları Komisyonu, 1946 yılında haklar üzerine bir tasarı hazırlamıştır ve bu tasarı 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si olarak hayata geçirilmiştir. Evrensel Beyanname’nin kapsamlı hükümler içeren tek bir sözleşmeye yol açacağı düşünülmüş olsa da bu belge Soğuk Savaş’ın yükselişi ile insan hakları hareketinin gelişimi önünde bir çıkmaz haline gelmiştir. Savaş sonrası yıllarda, iki temel antlaşma, – Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi– Evrensel Beyanname ile birlikte uluslararası geçerliliği kabul edilmiş insan haklarının önünü açmıştır.

Soğuk Savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşama, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ilkesi ile birlikte uluslararası ilişkilerde başka devletlerin işine karışmama siyasetini de içeren Helsinki Nihai Senedi’nin 1975 yılında kabulüne yol açmıştır. Helsinki Anlaşması, insan hakları normlarını ve uluslararası izleme mekanizmalarını açık bir şekilde temsil etmiştir. 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi’nin insan hakları normlarını kabulü, Doğu Avrupa’daki ve Sovyetler Birliği’ndeki muhalif aktivistlerin bağımsız eylemler yapmalarına ve insan haklarını ve temel özgürlükleri savunmalarına imkân vermiştir (Thomas, 1999; 2001). Bu da sonuç olarak insan haklarının teşvik edilmesine yönelik enerjik bir sivil toplum faaliyetini doğurmuştur. Örneğin Çekoslovakya’daki 77 Bildirgesi, ABD’deki Helsinki İzleme Komitesi, Rusya’daki Moskova Helsinki İzleme Komitesi ve Avrupa ülkelerindeki Helsinki Komiteleri, siyasi aktivizmin temeli olarak insan haklarının öncelenmesini tanımışlardır. Soğuk Savaş’ın sonu itibarıyla insan hakları, uluslararası ilişkilerde kritik önemde bir rol edinmiştir.

İnsan haklarında sivil toplumun rolünü belirgin hale getiren gelişme ise 1993 yılında toplanan Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı olmuştur. Konferansın (BM, 1993) sonuç bildirgesinde, insan haklarının tesisinde ve korunmasında insan hakları eğitiminin, iç hukuk sistemlerinin, ulusal insan hakları kurumlarının ve medyanın yanı sıra, STK’ların önemine de dikkat çekilmiştir:

Dünya İnsan Hakları Konferansı, tüm insan haklarının teşvik edilmesinde STK’ların rolünün önemini kabul etmektedir... Dünya İnsan Hakları Konferansı; insan hakları meselelerinin kamusal farkındalığının artmasına, bu alanda eğitim, öğretim ve

araştırma yürütülmesine ve tüm insan hakları ve temel özgürlüklerin tesisine ve korunmasına STK'ların katkılarını takdir etmektedir. İnsan hakları alanında özgün faaliyet gösteren STK'ların ve üyelerinin... ulusal hukukun korunmasından yararlanması gerekmektedir. (Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı, 38. Fıkra) (Bkz. BM, 1993)

Sivil toplum, müteakip onlarca yıl boyunca insan haklarının tesisinde ve korunmasında etkin olmuştur. 1990'larda hız kazanan küreselleşme ve insan haklarının yükselişi konuları akademik yazında da yer bulmuştur. Uluslararası ilişkiler literatüründe özellikle inşacı yaklaşımda görülen ve devlet dışı aktörlerin önemine işaret ederek kimlik, norm ve ahlak üzerinde yoğunlaşan çalışmalar, çıkarların önemini vurgulamakla birlikte düşüncelerin sosyal yapılar üzerindeki rolüne de dikkat çekmektedir (Wendt, 2021). İnşacı yaklaşım, devlet ve toplum arasındaki etkileşime ve inşa sürecine vurgu yapmaktadır (Wendt, 2021). Toplumsal inşa sürecinde normlar belirleyici ve yön vericidir ve aktörlerin dönüşmesinde ve kimliğin oluşmasında büyük önem taşımaktadır. Finnemore ve Sikkink (1998: 891) normu "belirli bir kimliğe sahip aktörler için uygun davranış standardı" olarak tanımlamaktadır ve aktörlerin kendi toplumlarında normları içselleştirdiğini belirtmektedir. Burada insan hakları bağlamında en önde gelen tartışmalı konu ise aktörlerin farklı değerlere sahip olmalarıdır. Sosyal inşacı yaklaşımdan esinlenen araştırmalar, insan hakları ve sivil toplum arasındaki bağı ve sivil toplum aktörlerinin insan haklarının tesisinde, korunmasında ve geliştirilmesinde nasıl bir rol oynadığını detaylıca çalışmışlardır. Bu bağlamda STK'lar, yalnızca uluslararası insan hakları normlarının geçerli ve bağlayıcı olarak yaygın kabulünü oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda devletlerin normlara uymasını sağlamada ve içselleştirmesinde de kilit bir rol oynamaktadırlar (Keck ve Sikkink, 1998; Risse vd., 1999; Risse vd., 2013). Örneğin, Keck ve Sikkink'in (1998) çığır açan çalışması ulusötesi savunuculuk ağlarına vurgu yaparak insan hakları normlarının gelişimini ve uygulanmasını göstermiştir. Risse vd. (1999) ise, insan hakları alanında ilerlemeye katkı vermek amacıyla uluslararası ve yerel faktörlerin nasıl etkileşime girdiği üzerinde durmaktadır. Buna göre, yerel insan hakları grupları sahip oldukları kaynaklara ve siyasi ortamın olanaklarına göre mobilize olurlar ve isim zikrederek utandırma eyleminden mağdurlara yardım etmeye ve lobi yapmaya kadar bir dizi strateji izlerler.

İnsan hakları örgütlerinin faaliyetleri, genel itibariyle üç kategoriye ayrılabilir: Uygulamaların izlenmesi, norm-dönüşümü ve kanun yapımı (Glasius, 2009; 2010). Birinci kategorideki insan hakları uygulamalarının gözlenmesi, yurt içi ve uluslararası insan hakları örgütlerinin ekseriyetinin temel faaliyeti niteliğindedir. Bu bağlamda STK'lar, gözlemci görevi görmekte ve esasen devletin insan hakları standartlarına ne derece riayet ettiğini denetlemektedir. İzlemenin

bir sonucu olarak STK'lar, insan hakları ihlalleri üzerine raporlar yayımlayarak farkındalığı artırmaktadır. Bunun yanında, devletlerin uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olmasıyla birlikte yurt içi STK'ların raporlama sürecine aktif katılımının da önü açılmıştır. Özellikle BM komiteleri, uygulamaların denetlenmesi ve insan hakları anlaşmalarının yükümlülüklerine uygunluk hakkında düzenli ve periyodik raporlar yoluyla taraf devletlerin uyumunu izlemektedir. STK'lar tarafından hazırlanan gölge raporlar, BM sözleşmeleri kapsamında taraf ülke dönem raporlarına karşı yazılan ve bu raporların eksikliklerini ve yanlışlıklarını ele alan, süreçleri izlemenin yanı sıra alternatif bilgiler de sunan raporlardır.

İkinci kategoride yer alan sivil toplumun insan hakları norm-dönüşümü aşaması, çeşitli yollarla ortaya çıkabilmektedir. Glasius'ın ifade ettiği gibi, "Aktivistler açıklık, evsizlik ve kötüleşmiş sağlık durumu gibi meselelerin, sadece kişisel trajediler veya sosyal sorunlar olarak değil, aynı zamanda insan hakları ihlalleri olarak da görüldüğü yeni bir düşünüş geliştirmişlerdir" (Glasius, 2009: 150). Dolayısıyla, sivil toplum aktörleri, hak-temelli bir yaklaşım benimsemek suretiyle farklı meseleleri de insan haklarıyla ilintili olarak tanımlamıştır. İnsan hakları üzerinden bu konuları ifadelendirme, insan hakları norm-dönüşümünün başlıca aracıdır. Norm-dönüşümü, uluslararası insan hakları normlarının farklı aktörlerce "ölçü norm" olarak kabul edilmesini sağlaması ve insan haklarının uygulanmasını yasal anlamda kolaylaştırması açısından son derece öneme sahiptir.

Üçüncü kategorideki kanun yapımı hem yurt içi hem de uluslararası düzeylerde sivil toplumun katılımı ile gerçekleşmektedir. Kanun yapımına katılım, devletin sahip olmadığı türden hizmetlerin, sivil toplum tarafından sağlanmasının yanında, süreçlere ahlaki bir boyut ve şeffaflık da kazandırmaktadır. Küresel düzeyde, Uluslararası Ceza Mahkemesi sivil toplumun bir başarısı olarak görülmektedir (Glasius, 2005). Örneğin, Glasius'un (2005) detaylı çalışması, küresel sivil toplumun Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluşundaki rolünü ve küresel yönetimdeki önemini ele almaktadır. Aşağıdaki Tablo 1'de insan hakları temelli STK'ların faaliyetleri ve stratejileri özetlenmektedir.

Tablo.1: İnsan Hakları temelli STK'ların Faaliyetleri ve Stratejileri

Faaliyetler	Stratejiler	Araçlar	Sonuç
İnsan hakları gözlemcileri	-İsim zikretme ve utandırma -Yargısal savunuculuk	-Gölge raporları ve belgeleme	-Uygulamanın izlenmesi -Farkındalığın artırılması -İnsan hakları ihlallerinin duyurulması
Norm-dönüşümü	-Çerçeveleme	-Uluslararası insan hakları hukukuna referans -İnsan hakları normlarına referans	-Hak temelli tanımlama -İnsan hakları normlarının yaygınlaştırılması
Kanun yapımı	-Savunuculuk	-İttifaklar oluşturma -Kampanyalar	-Mevzuatın değişimi

Ulusal düzeyde ise insan hakları STK'larının yasama, politika yapma ve karar alma süreçlerine katılımı farklılık göstermektedir. Siyasi kültür, hükümetin kurumsal yapısı, parti sistemi, mevzuat ve kamu politikalarının yapılaş şekli gibi unsurlar STK'ların yasama, politika yapma ve karar alma süreçlerine katılımını etkilemektedir. Uygulama aşamasında, bu roller birbirini tamamlayıcı bir şekilde oynanmaktadır, ancak STK'ların farklı rollerinin anlaşılması da analitik nedenlerden dolayı önemlidir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu makalede nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır ve Türkiye örneği üzerinden insan haklarını merkeze alan STK'ların faaliyetlerine ve stratejilerine odaklanılmaktadır. Makalede, ilk olarak, insan hakları STK'ları tanımlanarak seçilmiştir. Akademik literatürden yola çıkarak araştırma kapsamına dahil edilecek STK'ların seçilmesinde ölçüt örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Baehr'in (2009) tanımından hareketle iki temel ölçüt üzerine araştırma sorusuyla ilişkili kriterler eklenmiştir. Buna göre, STK'ların belirlenmesinde beş farklı ölçüt kullanılmıştır: (1) insan hakları alanında çalışmak, (2) özerklik ilkesi, (3) insan hakları konularının çeşitliliği ve kurumun kimliğini hak temelli olarak tanımlaması, (4) farklı türde insan hakları STK'larını kapsamaması ve (5) kurumsallaşmış olan toplamda sekiz STK incelenmektedir (Bkz. Tablo.2: İnsan Hakları Temelli STK'lar) Örnekleme, Türkiye'de insan hakları alanında görünürlük gösteren ve kamusal tartışmalarda etkili olan kilit aktörler ve Türkiye'de "yeni haklar" alanının genişletilmesinde önemli rol oynayan STK'lardan birer tane dahil edilmiştir. Bu yaklaşım derinlemesine analiz yapma fırsatı verse de bir kısıtı ampirik bulguların yalnızca sekiz STK'nın verilerinden oluşmasıdır. Araştırma kapsamı dışında bırakılan STK'lar bizlere yeni veriler sunabilir. Dolayısıyla araştırma bulgularının genellenebilirliği ve açıklama kapasitesinin sınırlı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo.2: İnsan Hakları Temelli STK’lar

Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri	Misyon	Çalışma Alanları	Web Sitesi
Doğa Derneği	2002	İzmir	Doğanın haklarını savunmak.	Biyçeşitlilik, doğa koruma, iklim değişikliği, savunuculuk	https://dogadernege.org
İnsan Hakları Derneği	1986	Ankara	İnsan haklarını ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek.	Kadın hakları, adalet, göç ve mülteciler, gençlik, insan hakları eğitimi, ekonomik ve sosyal haklar, örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü	https://ihd.org.tr
İnsan Hakları Ortak Platformu	2005	Ankara	Türkiye’deki insan hakları hareketinin kapasitesini, hareketin unsurları arasındaki iş birliğini ve genel etkisini güçlendirmek.	Adalet erişim, ayrımcılıkla mücadele, cezasızlıkla mücadele, demokratikleşme ve insan hakları sözleşmelerine bağlılığın güçlendirilmesi, ifade özgürlüğü, insan hakları savunucuları, mülteci hakları	https://ihop.org.tr
İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi	2013	Ankara	Mülteci haklarının gözetilmesi ve ilerletilmesine katkıda bulunmak; iltica ve göç olgularının, ülkede ve dünyadaki farklı sosyo-ekonomik etkileriyle ilgili kamusal alanda farkındalık yaratmak. Hak savunuculuğu bağlamında; tespit ve çözüm önerileri geliştirmek.	İltica ve göç, hak bazlı savunular, iltica ve göç alanında araştırmalar yapmak ve iletişim ağı kurmak, iltica ve göç alanında lobicilik	https://igamder.org
Kadının İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Derneği	1993	İstanbul	Yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası her düzeyde feminist hak bilincini yaygınlaştırmak, kadınların yaşama eşit, güçlü ve özgür katılımına katkıda bulunmak; kadınların insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi için savunuculuk yapmak.	Kadının insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı, savunuculuk, feminist bilgi üretimi ve paylaşımı	https://kadinininsanhaklari.org
İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği	1991	İstanbul	Türkiye içinde ve dışında insan haklarının ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi; her türlü insan hakları ihlallerinin son bulması için çalışma yapmak.	İnsan haklarının ve özgürlüklerinin geliştirilmesi ve korunması, ayrımcılıkla mücadele, cezaevi ziyaretleri, kültür ve sanat, dava takibi	https://mazlumder.org/tr
Mülteci Hakları Merkezi	2015	İstanbul	Göçmenlere hukuki bilgilendirme ve destek hizmeti sunmak; göç ve sığınma alanındaki politika, mevzuat ve uygulamaların gelişmesini desteklemek; sığınmacı ve göçmenler için hukuki destek arzına yönelik kapasite oluşturmak.	Sığınmacı ve göçmenler, bilgilendirme ve hukuki destek hizmetleri, politika ve savunuculuk, uzmanlık-desteği ve kapasite-geliştirme	https://mhd.org.tr
Türkiye İnsan Hakları Vakfı	1990	Ankara	İnsanlık onurunun korunması, demokrasinin gelişmesi ve toplumsal barışın tesisini sağlamak için çalışmalar yapmak; işkence görenlerin ve yakınlarının iyilik haline ulaşmalarını sağlamak; işkencenin önlenmesi için çalışmalar yapmak.	Tedavi ve Rehabilitasyon, belgeleme, önleme, toplumsal travma	https://tihv.org.tr

Bu araştırmada, Türkiye'nin, insan hakları ve sivil toplum konularında uzun süredir içinden geçmekte olduğu tartışmalar nedeniyle üzerinde çalışılması gereken ilginç bir vaka olduğunu da öne sürmekteyim. Demokrasi üzerine dünya çapında yapılan araştırmalar, Türkiye'nin tam bir demokratik rejim olmadığını vurgulamaktadır (Freedom House, 2022). Türkiye'deki insan hakları STK'larının pratikleri ve stratejileri, sivil toplum alanında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için hem fırsatları hem de sınırlamaları ortaya koyması dolayısıyla son derece önemlidir. Türkiye'de her dönemde devam eden hak mücadelesini, değişimi ve dönüşümü anlamak yoluyla, bu çalışma akademik literatüre Türkiye örneği üzerinden bir katkı niteliğindedir. Türkiye hem eşsiz bir vaka hem de bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (özellikle Macaristan ve Polonya) ile benzerlikler göstermektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme ve veri toplama tekniği kullanılmıştır. İnsan hakları STK'larının faaliyetleri ve stratejilerinin değerlendirilmesi birincil kaynakların kullanılmasıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda iki temel doküman incelenmiştir: İlk kategorideki dokümanlar çeşitli sivil toplum belgelerine (basın bildirisi, faaliyet raporları, gölge raporları, broşürler ve diğer yayınlara), ikinci kategorideki yayınlar ise uluslararası kurumların belgelerine (AB ve BM ülke raporları ve uluslararası insan hakları belgeleri) odaklanmaktadır. İncelenen dokümanlar kaynakçanın sonunda ayrı bir şekilde sunulmuştur (Bkz. Analiz Edilen Dokümanların Listesi). Bu dokümanlar, araştırma hedefleri ve analitik kategoriler doğrultusunda seçilmiş ve analiz edilmiştir. Veri toplama sürecinde dokümanlardan elde edilen veriler, akademik literatürdeki farklı kaynaklardan da doğrulanmıştır.

Araştırmanın veri analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin esnek bir metot olması, farklı veriler için uygulanabilmesi ve "içeriğinin analiz edilerek bağlamı hakkında çıkarım yapılması" (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021: 205) araştırma hedefleri ile doğrudan uyumludur. Ayrıca, farklı aktörler arasında kurulan iletişim, aktörlerin amaçları ve motivasyonları hakkında da bilgi sunduğu için detaylı analizler yapılmasını sağlamaktadır (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021: 214). Bu bağlamda, çalışmada STK'lar, devlet, toplum ve uluslararası kuruluşlar arasındaki etkileşime de odaklanılmıştır. İçerik analizi kullanan diğer çalışmalarda olduğu gibi, uygulamada veriler üzerinden kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Buna göre analitik çerçeve doğrultusunda bir kodlama yapılmıştır. Daha sonra ise temalar belirlenmiştir ve son olarak temalar arasındaki bağlantılar oluşturularak bulgular yorumlanmıştır. Ampirik kısımda ise bu aşamalar analiz edilerek insan hakları STK'larının faaliyetlerini ve stratejilerini tartışabilmek için içerik çözümlemesi yöntemi ile seçilen faaliyetler çözümlenmiştir. Birincil kaynakları kullanarak yapılan içerik analizi zengin veri

imkânı sağlasa da yazılı dokümanlar üzerinden yapılan analizler STK'ların bazı stratejilerini göz ardı etmemize neden olabilir. Özellikle günümüzde STK'ların dahil olduğu sivil alanın daralması ve demokratik gerileme sürecinde karşılaştıkları zorluklar bazı stratejileri yalnızca pratikte gözlemlememizi sağlayabilir. Bu sorun üçgenleme yöntemi ile akademik yazındaki farklı kaynaklarla doğrulama yapılarak önemli ölçüde indirgenmeye çalışılsa da saha çalışmasının yapılmaması bazı stratejilerin ön plana çıkmasını engellemiş olabilir ve bu araştırmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır.

3. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMA KISA BİR TARİHSEL BAKIŞ VE İNSAN HAKLARI TEMELLİ STK'LAR

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi toplumun sosyal ve siyasi dokusu üzerinde ağır izler bırakmıştır. 12 Eylül askeri darbesinin ardından kabul edilen ve ziyadesiyle kısıtlayıcı ve otoriter olan 1982 Anayasası, temel haklar ve özgürlükler ile sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Örneğin, 1982 Anayasası ve buna bağlı Siyasi Partiler Yasası, Sendikalar Kanunu, Vakıflar Kanunu ve Dernekler Kanunu örgütlü toplumu devletin bekası için bir tehdit olarak algılamış ve yasaklamıştır (Özbudun, 2000). İnsan hakları aktivizmi, esas olarak 1980'lerdeki şiddetli devlet baskısına, işkence ve ölümlere cevaben ve askeri darbenin bir sonucu olarak başlamıştır (Arat, 2007; Babül, 2007; Çalı, 2022). 1980'ler boyunca STK'lar, Türkiye'deki suiistimalleri gündeme getirmiştir ve hak ihlallerini izlemiştir.

1990'lar sivil toplumda kurumsallaşmanın başladığı ve aynı zamanda devlet ve toplum arasında yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Küreselleşme ve Avrupalılaşmanın iç içe geçtiği bu dönemin sonunda Türkiye'de, sivil toplum alanında hem sayısal olarak artış hem de niteliksel olarak değişiklikler görülmektedir (Keyman ve İçduygu, 2003: 226; Ergun, 2010). Bu dönem, Kürt nüfusa karşı artan şiddetin simgesi olmuştur ve insan hakları hareketinin merkezine demokratikleşme talepleri yerleşmiştir. Bu dönem boyunca, insan hakları aktivizmi sadece Kürt sorununun farklı unsurları çevresinde dönmekle kalmamıştır; STK'lar, insan hakları normlarını dönüştürmüştür ve böylece Türkiye'deki hak yelpazesini genişletmiştir.

2000'ler farklı dönüşümlere tanıklık etmiştir ve sivil toplumda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2000'lerin ilk on yılı, AB reformları sayesinde sivil alanın genişlediği, STK'ların faaliyetlerinin daha görünür ve meşru olduğu ve devlet ve toplum ilişkilerinin geliştiği bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Ergun, 2010; Rumelili ve Boşnak, 2015). AB reform sürecinde geçen yeni dernekler yasası sivil toplum işleyişini etkinleştiren bir ortam yaratmıştır. 2000'lerden bu yana aynı

zamanda hükümet güdümlü/destekli STK'lar özellikle gençlik, kadın, eğitim ve aile gibi alanlarda genişlerken (Yabancı, 2019: 287) devlete muhalif STK'lar ve devlet arasında çekişmeli ilişki devam etmektedir (Doyle, 2017; Yabancı 2019). 2013 yılında Gezi protestoları sonrasında sivil alan daralırken (Yabancı, 2019) aynı zamanda da sivil katılım ve aktif vatandaşlık pratiklerinde dönüşümler de yaşanmıştır (Bee ve Kaya, 2017; Çakmaklı, 2021). 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrası, olağanüstü hal ilan edilmiştir ve siyasi katılım caydırılarak STK'ların faaliyetleri kısıtlanmıştır (Yabancı, 2019; Yabancı, 2022). Kısacası, 2000'lerin başında bir yanda insan hakları STK'ları ve hak söylemi çeşitlenirken, diğer yandan da hem küresel hem de Türkiye özelinde yaşanan demokratik gerileme insan hakları STK'larının işleyişini zorlaştırmıştır.

Tarihsel bağlamı kavramak Türkiye'deki insan hakları STK'larının özelliklerini anlamak açısından elzemdir. İlk kuşak insan hakları savunucularının ayırt edici özelliklerinden biri de özellikle solcu siyasi mahkumların hak mağdurları olarak statüleriydi. (Babül, 2017; Babül, 2020: 53; Çalı, 2022). Babül'ün (2020: 53) ifade ettiği gibi bu durum "sosyalist bir dünya görüşüne ve sol görüşlü siyasete çok fazla atıfta bulunularak, insan haklarının bağlamsal olarak çok özel bir çevirisine yol açmıştı". Buna göre hak savunucusu olmak hiçbir zaman birincil siyasi kimlik olmamıştır ve insan hakları söylemi daha ziyade stratejik bir şekilde bir araya gelen esnek muhalif bir yapılanmayı temsil etmiştir. İnsan hakları taban örgütlenmelerinin anti-emperyalist ve kapitalizm karşıtı duruşu sivil toplumdaki özerklik ve fon tartışmalarını da şekillendirmiştir. İlk kuşak insan hakları savunucuları kendilerini toplumsal kitle hareketinin bir parçası olarak tanımlasalar da (Kılınç vd., 2021) insan hakları savunuculuğu Türkiye'de ciddi bir şekilde destek görmemiş, dışlanmış ve ötekileştirilmiştir (Babül, 2017: 128). 2000'lerin başında küresel olarak yaygınlaşan hak söylemi ve uluslararası kuruluşlar içerisinde doğan proje temelli aktivizm Türkiye'deki insan hakları alanını da genişletmiş ve dönüştürmüştür. Bu dönemde kendilerini insan hakları aktivisti olarak tanımlayan ve insan hakları uzmanlığı üzerinden çalışmalar yürüten STK'lar çoğalmış ve kurumsallaşmıştır. (Babül, 2017; Çalı, 2022). Görüldüğü gibi Türkiye'de hak talepleri ve örgütlenme pratikleri hak savunucularının ve aktivistlerin deneyimleriyle şekillenmiştir. Son olarak, insan hakları savunucuları ve devlet arasındaki ilişki de her zaman bir tartışma konusu olmuştur.

Aşağıdaki bölüm insan hakları STK'larının yaygın olarak isim zikretme ve utandırma ve çerçeveleme stratejilerini kullandığını, günümüzde ise STK'ların stratejilerini değişen koşullara göre adapte ettiğini göstermektedir. Bir yanda 2000'lerin ilk yarısında AB'nin de etkisiyle savunuculuk pratiklerinin yaygın

olarak kullanıldığı görülürken, diğer yandan da yakın zamanda daralan alan ve Türkiye’de hak savunucularına yönelik artan baskı dolayısıyla savunuculuk stratejilerinin sınırlı kaldığı ve bu örgütlerin daha fazla isim zikretme ve utandırma stratejilerine kanalize edildiği görülmektedir.

İnsan Hakları Gözlemcileri Olarak STK’lar ve Mobilizasyon Stratejileri: İsim Zikretme ve Utandırma ve Yargısal Savunuculuk

İnsan hakları uygulamalarının izlenmesi, Türkiye’deki çoğu STK’nın ana faaliyeti olmuştur. Aşağıdaki bölüm, STK’ların insan hakları gözlemcileri olarak nasıl işlev gördüğünü gösterecektir. Bu dönemde ve sonraki yıllarda STK’lar, seçilmiş meseleler üzerine insan hakları gözlemcileri olarak işlev görmüştür ve Türkiye’deki izleme temelinde insan haklarına uyum üzerine raporlar hazırlamıştır.

12 Eylül 1980’i takip eden yıllarda siyasi mahkumların aileleri, avukatları ve arkadaşları tarafından yürütülen protestolar, yurt içinde insan hakları aktivizminin gelişmesine öncülük etmiştir. Türkiye’de İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği gibi bazı örgütlerin kurulması ile insan hakları farkındalığı artmıştır. (Plagemann, 2000: 434-435). İHD’nin kurucuları derneği kuruluş amacını aşağıdaki şekilde özetlemiştir (İHD, 2014):

12 Eylül 1980’de yapılan askeri darbenin ardından siyasi parti, dernek ve sendikaların kapatılması, başta anayasa olmak üzere temel hak ve özgürlüklerle ilgili yasaların iptal edilmesi, toplum üzerindeki baskıcı-otoriter uygulamaların yoğunlaşması ve gözaltında ve cezaevlerinde işkence ve kötü muamelelerin had safhaya ulaşması nedeniyle oluşan ağır tahribatın giderilmesine ve toplumun duyarlı olmasına katkıda bulunmak fikriyle harekete geçti. Derneğin kuruluş amacı “İnsan hak ve özgürlükleri konusunda çalışmalar yapmak” şeklinde formüle edildi ve bu ifade İHD Tüzüğünde de yer aldı.

İHD solcu mahkumların genel af ve hapisane koşulları ile ölüm cezası karşısı mücadelede aktif rol almış olan insan hakları savunucuları tarafından bir dayanışma hareketi olarak kurulmuş, zaman içerisinde hak mücadelesini ve savunuculuğunu genişletmiş ve insan hakları ihlallerini izlemiştir. Bu bağlamda İHD’nin uluslararası insan hakları hukuku, uluslararası kurumlar ve uluslararası sivil toplum ile etkileşimi, Türkiye’deki sivil toplum hareketi içerisindeki konumu ve savunuculuk pratiklerinin dönüşümü bakımından son derece önemlidir. 1987’de Genel Af ve Ölüm Cezasının Kaldırılması için başlatılan kampanya ve İHD’nin hazırladığı işkence ve cezaevleri raporları, dönemin kötü koşullarını duyurarak insan onuruna aykırı olan uygulamalara dikkat çekmiştir (İHD, 1987;

Kılınç vd., 2021: 38). 1980'lerden itibaren İHD hak ihlallerini duyurmak için insan hakları ile ilgili uygulamaları izleyerek isim zikretme ve utandırma stratejisini kullanarak Türkiye'deki hak ihlallerini duyurmuştur.

İnsan hakları STK'larının kullandığı diğer bir önemli strateji ise hukukçu aktivistlerin savunuculuk pratiğidir. Burada STK'lar, uluslararası insan hakları hukukunu bir referans noktası olarak kullanarak yargısal mücadelenin yolunu açmıştır. 1980'ler sonundaki önemli gelişmelerden biri, Türkiye'nin 1987 yılında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) yargı yetkisine girmiş olmasıdır. AİHM üyeliği, devlet baskısının uluslararası insan hakları hukuku ve STK'ların meşruiyeti temelinde dile getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Çalı, 2007: 222). Örneğin, İHD, Kürt meselesine devlet yaklaşımını eleştirmiştir ve siyasetini ve pozisyonunu da AİHM aracılığıyla meşrulaştırmıştır. Sonradan bu, Kürt sorununun bir insan hakları meselesi olarak dile getirilmesinin yolunu açmıştır.

Türkiye, 1987 yılında AİHM'e bireysel başvuru hakkını tanıdığına, Mahkeme dava ikamesi yeri haline gelmiştir ve başvuru sayısında hızlı bir artış olmuştur (Kurban, 2008: 3). İnsan hakları STK'ları, mağdurlara hukuk hizmeti vermede kritik bir rol oynamakta ve bireysel başvuru hakkı farkındalığını artırmaktadır. Örneğin, İHD 2. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu'nda, bireysel başvuru hakkının kullanılmasını kolaylaştırmak için bir kitapçık hazırlatıp, başvuru formlarını Türkçeye çevirttiğini belirtmiştir (İHD, 1988: 12). Günümüzde hala İHD AİHM'e başvuruda bulunmak isteyen kişilere AİHM süreci için yol göstermekte ve başvuruları buldukları illerin barolarına yönlendirmektedir (İHD, 2007a). Netice itibarıyla, sivil toplumun stratejik dava ikamesine katılımı sadece farkındalığı artırmakla kalmamıştır; insan hakları STK'ları Hollanda Helsinki Komitesi tarafından desteklenen "İnsan Hakları Örgütlerinin Yerel Şubelerini Güçlendirme" projesinin bir parçası olarak *İnsan Hakları Eğiticileri için Başvuru Kitabı* (İHD, 2007b) hazırlamıştır.

1990'lar, yoğun hak ihlallerinin yaşandığı ve buna paralel olarak devletin AB müzakere sürecini yürüttüğü ve uluslararası insan hakları mekanizmalarına daha da entegre bir halde, insan hakları kültürünün oluşturulmaya başlandığı bir dönemdir (Çalı, 2022). Bu dönemde sadece, farklı insan hakları STK'ları ve girişimleri ortaya çıkmakla kalmamış, insan haklarının izlenmesi, STK'larının temel pratiği olmaya devam etmiştir. 1990'lar başında kurulan Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) çeşitli raporlar yayınlamaya devam etmişlerdir. Örneğin, *TİHV İşkence Görenler Tedavi Merkezleri Raporu 1990-1992* (TİHV, 1993) tıbbi faaliyetlerle ilgili yayınlanan ilk rapordur ve isim zikretme ve utandırma stratejisine dayanarak hak ihlallerini belgelemiştir. Babül'ün (2017: 79) vurguladığı gibi "TİHV siyasi etki

yaratmak için işkence ve kötü muamelenin tıbbileştirilmesini stratejik olarak kullanmaya devam etmektedir”. Yine belgeleme ve raporlama yoluyla, MAZLUMDER Türkiye’de din veya inanç temelinde ayrımcılığı ortaya koyan farklı izleme raporları hazırlamıştır. *Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu* (MAZLUMDER, 2010) Türkiye’de tarihsel olarak yaşanan dini ayrımcılık ihlallerini yedi ilde saha çalışmalarıyla desteklemiş ve kapsamlı bir şekilde belgelemiştir.

1985 yılında Türkiye tarafından imzalanan BM Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), kadınların insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde, haklarının geliştirilmesi ve uygulanması konusunda devletin taahhütlerde bulunmasını sağlamıştır. Türkiye’de kadın örgütlerinin CEDAW komitesine gölge raporu hazırlamaları 1997’den itibaren devam etmektedir. İlk zamanlardan itibaren gölge raporların hazırlanmasında aktif rol alan Kadının İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Derneği’nin (KİH-YÇ) de işaret ettiği gibi, “Bu gölge raporlar, CEDAW’ın öngördüğü şekilde kadının insan haklarının gelişip gelişmediğine dair sivil bir bakış açısı sunan ve CEDAW Komitesi’nin ülkeler bazındaki inceleme sürecinin çok daha şeffaf ve katılımcı olmasını sağlayan etkili bir savunuculuk aracı olarak kullanılmaktadır” (KİH-YÇ, 2022a). Türkiye’deki kadın örgütleri, toplamda beş tane CEDAW Türkiye Gölge Raporu (KİH-YÇ, 2022a)² yayınlamıştır. Bu raporlarda Türkiye’deki toplumsal cinsiyet eşitliğinin mevcut durumu değerlendirmektedir ve önceki yıllara göre kıyaslamalı analizler yer almaktadır.

2000’li yıllar, insan hakları izleme faaliyetlerinin çeşitlendiği, ancak aynı zamanda dünyada ve Türkiye’de sivil toplum alanının daraldığı (CIVICUS, 2022) bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Özellikle 2000’lerin ilk yarısında AB üyelik süreci çerçevesinde geçirilen demokratikleşme paketleri ve sivil toplum vurgusu insan hakları alanını genişletmiştir. Bu dönemde, izleme faaliyetleri Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ülke raporlarına da yansımıştır. Rumelili vd. (2011) tarafından çok katmanlı vatandaşlık üzerine yapılan çalışmada, AB görevlilerinin Türkiye’deki insan hakları uygulamaları hakkında bilgi almak için düzenli olarak Diyarbakır’daki sivil toplum aktörleri ile yerel siyasetçileri ziyaret ettiği ve AB raporlarını STK’ların aktif olarak şekillendirdiği gösterilmektedir. Benzer bir şekilde Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye Raporu’nda, raporun hazırlanmasında “...STK’larından gelen bilgiler dahil olmak üzere, pek çok kaynaktan faydalanıldığı” (Avrupa Komisyonu, 2021: 3)

---

² Bu raporlar 1997, 2005, 2010, 2016 ve 2021 yıllarında yayınlanmıştır (KİH-YÇ, 2022a).

ve sivil toplumun “sivil yaşama katıl[dığı] ve gelişmeleri olabildiğince rapor et[tiği]” (Avrupa Komisyonu, 2021:14) belirtilmektedir.

Ayrıca, AB tarafından sivil topluma sağlanan fonlar da çeşitli projeler aracılığıyla sivil toplumun faaliyetlerini daha görünür kılmıştır. AB'nin sivil topluma desteği, Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİHAA) tarafından³ desteklenen projelerle yürütülmektedir (AB Türkiye Delegasyonu, 2022). Son yıllarda AB sürecinden uzaklaşma, demokratik gerileme ve tüm dünyada yaşanan daralan sivil alan tartışmaları STK'ları olumsuz yönde etkilemekle birlikte, STK'lar izleme faaliyetlerini hala sürdürmektedir.

İnsan hakları alanın 2000'li yıllarda çeşitlenmesinin bir yansıması, çevre ve doğa alanında çalışan sivil toplum örgütlenmelerinde kendini göstermektedir. 2002 yılında kurulan Doğa Derneği, Türkiye'deki kuş türlerini, önemli kuş alanlarını, başlıca biyolojik çeşitlilik alanlarını ve öncelikli habitatları, ulusal bir taban örgütü ağ programı vasıtasıyla korumaktadır. Doğa Derneği avcılık karşıtı kampanyasında dağ keçilerinin yaşam hakkını savunurken, bu alandaki ihlalleri izlemekte ve Anadolu'nun farklı yerlerindeki hak savunucuları ile birlikte bu konuda mücadele etmektedir (Doğa Derneği, 2021:11) ve isim zikretme ve utandırma stratejisiyle doğa hakkını savunmaktadır.

Doğa derneğinin doğa hakkını izlemede kullandığı diğer bir strateji ise yargısal savunuculuktur. Örneğin Altıparmak Hukuk Bürosu, Doğa Derneği'nin de desteğiyle, Marmara Gölü'nün kurumasından kamu idarelerinin sorumlu olduğunu tespit etmek için dava açmıştır (Doğa Derneği, 2022a). Doğa Derneği (2022a) dava gerekçesini aşağıdaki şekilde özetlemektedir: “Marmara Gölü, Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden ve Paris İklim Anlaşması'ndan kaynaklı taahhütlerine tamamen aykırı politikaları sonucunda kurutuldu. Bu nedenle, açılan dava aynı zamanda Türkiye'nin ilk iklim davası olma özelliğini taşıyor”. Bu örnekte görüldüğü gibi dernek yargısal savunuculuk kullanarak doğa hakkını savunmakta ve uluslararası sözleşmelere referans vermektedir.

2011 sonrası dönemde ortaya çıkan Suriye kaynaklı zorunlu göç dalgası, STK'ların faaliyetlerine ve raporlamalara da yansımaktadır. Örneğin İHD *Yaşamın Kıyısındakiler: Mültecilere Yönelik Hak İhlalleri Raporu* (İHD, 2020)

---

³ IPA “...genişleme ülkelerinin, kendilerini AB'ye yakınlaştıran ve AB kuralları ve standartlarına uyum sağlamalarına yardımcı olan reformları desteklerken”, DİHA “...demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan hakları ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesini teşvik etmek amacıyla, STK'na doğrudan mali destek vermektedir” (AB Türkiye Delegasyonu, 2022).

mültecilere yönelik başlıca hak ihlallerini ve vaka sayılarını derneğe yapılan başvurular ve basın taraması üzerinden kaleme almıştır. 2013 yılında kurulan İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM) *Göç Gündemi* isimli çalışmasında (İGAM, 2022c) gazetelerden derlediği hak ihlalleri haberlerini kayıt altına almakta ve veri oluşturmaktadır. Tüm bu örneklerde Türkiye'deki STK'lar, uygulamada haklara yönelik ihlalleri ve kayıtsızlıkları tespit etmeyi ve yine isim zikretme ve utandırma stratejisi ile kamuoyuna duyurmayı ve baskı mekanizmaları oluşturulmasını hedeflemiştir. Şenses (2020:57) de göçmen odaklı sivil toplum oluşumları üzerine yaptığı araştırmasında, benzer eylemler ve çalışmalardan bahsetmektedir.

Yıllar içerisinde STK'ların insan hakları gözlemcisi olarak mücadelesi, çok farklı hak alanlarına nüfuz ederek yayılmıştır. Dayanışma hareketi olarak başlayarak farklı hak alanlarında talepler ortaya koyan STK'lar, aynı zamanda savunuculuk pratiklerini de dönüştürmüştür. Kuşkusuz ki uluslararası insan hakları mekanizmaları ve normlarına ek olarak yerel STK'lar ile etkileşim, dönüşümlerin ve sınırlıklarının anlaşılmasında kilit bir rol oynamaktadır. İnsan hakları gözlemcileri olarak STK'lar iki temel strateji kullanmaktadır: (i) isim zikretme ve utandırma ve (ii) yargısal savunuculuk. Her iki stratejinin de ortak noktası uluslararası hukuk ve normlara referans vermesi, meşruiyetini evrensel insan haklarına dayandırması ve hak ihlallerini açığa çıkarmasıdır.

Norm-Dönüştürücüleri olarak STK'lar ve Mobilizasyon Stratejileri: İnsan Hakları Perspektifinin İnşası ve Çerçeveleme

İnsan hakları alanında çalışan STK'lar, 1990'lardan itibaren Türkiye'de norm-dönüştürücü işlevini görmüştür. Glasius'un ifade ettiği üzere, insan hakları STK'ları “yeni bir düşünce şekli geliştirmiştir” ve muhtelif meseleleri sadece sosyal sorunlar olarak değil, aynı zamanda “insan hakları ihlalleri” olarak da yansıtmıştır (Glasius, 2009: 150). Bu dönem boyunca, işkenceye karşı olanlar gibi konvansiyonel hakların yanı sıra Kürt sorunu, dinsel ayrımcılık ve kadınlara karşı ayrımcılık gibi meseleler de insan hakları meseleleri olarak tanımlanmış ve çerçevelenmiştir. Aşağıdaki bölüm, tüm bu örnekler üzerinden insan hakları alanındaki sivil toplumdaki gelişmelere ve norm-dönüşümü faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Bu bölüm, son yıllardaki üç belirgin norm-dönüşümü faaliyetlerine odaklansa da sivil toplum aktörleri çeşitli konularda hak temelli yaklaşımın yaratıcı bir ifadesini geliştirmiştir. Örneğin, Doğa Derneği, çevre ve doğanın korunması üzerine birçok faaliyet yürütmüş olmakla birlikte en önde gelen özelliği, kendisini çevre ve doğa hakları temelli bir örgüt olarak tanımlamış

olmasıdır (Doğa Derneği, 2022b). Buna göre, “Doğa Derneği, tüm varlıkların yaşam hakkının birbirine bağlı olduğuna ve hak kavramının parçalanmaz bir bütün olduğuna inanır. Dernek, doğanın hakkını, insanlığın yazı diline tercüme etmeyi kendine amaç edinmiştir; çünkü doğa hakkı, insanlar, diğer canlılar ve onlarla birlikte herkes için evrensel uyumun kaynağını oluşturur” (Doğa Derneği, 2022a). Yakın zamanda Doğa Derneği Etkin AB programı desteği ile doğa savunucuları için *Doğa Mücadelesi ve Hak İhlallerinde BM Özel Prosedürlere Başvuru Rehberi* yayınlamıştır (Doğa Derneği, 2022c). Doğa Derneği bu rehberi “doğa mücadelesinde yaşanan hak ihlalleri için BM İnsan Hakları Konseyi’ne başvuru süreci ve izlenecek aşamaları anlatan bir rehber” (Doğa Derneği, 2022d) olarak tanıtmıştır. Burada doğanın yok edilmesi aynı zamanda bir insan hakları ihlali olarak tanımlanmıştır. Benzer bir şekilde, birçok örgütün kendini tanımlaması ve çalışmaları, Türkiye’deki sivil toplum oluşumlarının normları dönüştürerek nasıl hak-temelli bir yaklaşım geliştirdiklerine dair önemli bir gösterge oluşturmaktadır.

Norm-dönüşümüne somut bir örnek, giderek artan bir şekilde Kürt sorununun hakların ihlali anlamında kabulünde görülmektedir. Güneydoğu’da şiddetin tırmanması, bölgede hak ihlallerine yol açmıştır. Bu bağlamda STK’lar, Kürt sorununun farklı boyutlarıyla ilintili hak ihlallerine de odaklanmıştır. İHD ve MAZLUMDER, Kürt sorunu bir insan hakları meselesi olarak irdeleyen başlıca örgütlerden olmuştur. İHD, Kürt nüfusa yönelik sivil ve siyasi hak ihlallerine yoğunlaşmıştır ve ayrımcılığa karşı seferber olmuştur (Çalı, 2007: 224). İHD Eski Genel Başkanı Hüsnü Öndül, İHD’nin Kürt sorununa yaklaşımını aşağıdaki şekilde özetlemektedir: “İHD’ye göre Türkiye’nin temel sorunu insan hakları ve demokrasi sorunudur. Kürt sorunu ise bu insan hakları ve demokrasi sorununun en önemli halkasıdır” (Öndül, 2014). *İnsan Hakları, Kürt Sorunu ve Türkiye* (İHD, 2009) raporunda Kürt sorununun siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarını vurgulayan İHD, Kürt sorununa hak-temelli bir yaklaşım geliştirmiştir. Aynı raporda Kürt sorununun “tarihsel, kültürel, sosyal, siyasal, etnik bir sorun olup, çözümünün de bu etnik ve politik ekseninde ele alınması ve demokratik yöntemlerle çözülmesi” gerektiği vurgulanmaktadır (İHD, 2009). Dolayısıyla Kürt sorunu siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda sonuçları olan birçok insan hakları ihlalini yansıtan bir sorun olarak ifade edilmektedir.

MAZLUMDER de tıpkı İHD gibi Kürt sorununu insan hakları üzerine tartışmalarda birincil odak noktası olarak ele almayı sürdürmüştür. MAZLUMDER, çok kültürlü ulus-devlet temelinde Kürtlerin kültürel hakları için mücadele vermiştir (Plagemann, 2000: 452). Örneğin MAZLUMDER Dünya Barış Günü dolayısıyla yayımladığı basın açıklamasında, “Kürt sorunu, Türkiye’nin Kürt kökenli yurttaşlarına, kültürel kimliklerini ifade, koruma ve geliştirme hakkının tanınması sorunudur. Kürt sorunu bu yönüyle siyasi bir sorun

olduğu kadar psikolojik bir sorun” ifadesini kullanmış ve kalıcı çözüm için öneriler sunmuştur (Bianet, 2004).

Sivil toplumun insan hakları norm-dönüştürücülüğünün başka bir örneği ise dinsel ayrımcılık ile ilgilidir. İnsan Hakları Ortak Platformu’na (iHOP) göre ayrımcılık “...hak sorunu olarak tanımlandığında politik temelleri bile olsa bir hukuk mücadelesi, normatif yapıların yani kural koyucu yapıların değiştirilmesi mücadelesi haline gelmektedir” (Göregenli, 2008: 1). MAZLUMDER, başta dinsel temelde ayrımcılığa karşı mücadele amacıyla kurulmuştur ve dinsel inançları bir insan hakları meselesi olarak ifadelendiren önde gelen sözcü haline gelmiştir. 1990’larda başlayan ve 2000’lerde daha da güçlenerek etkili bir hale gelen ifade biçimi ile dinsel temelli ayrımcılık ve siyasi şiddet, insan hakları ihlalleri olarak tanımlanmıştır. MAZLUMDER tarafından yayınlanan *Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu* (2010), insan hakları ihlali olarak dinsel temelde ayrımcılığa dikkat çekmiştir. Dini ayrımcılığın insan hakları olarak ifadelendirilmesi, daha sonraları özellikle başörtü mücadelesi özelinde dini inançlarla ilgili pratiklerin hayata geçirilmesi konusunda hem MAZLUMDER hem de İslami kadın hareketinde önemli bir yer tutmaktadır. Başörtüsünün liberal insan hakları söylemi çerçevesinde ifade edilmesi, başörtüsü yasağının hem dini bir zorunluluğa engel olduğu görüşüne hem de eğitim hakkı ile din ve ifade özgürlüğünü ihlal ettiği temeline dayandırılmaktadır (Akboğa, 2020: 94-95) ve dolayısıyla meşruiyetini hak temelli söylemden almıştır. *Başörtü Yasağı ve Ayrımcılık* raporunda (MAZLUMDER, 2011) başörtü yasağının “evrensel hukuk ilkelerine ve Türkiye’nin bugüne dek imzaladığı uluslararası anlaşmalara aykırıdır” şeklinde ifadesi, meşruiyetini hak temelli söylemden almıştır.

Sivil toplumun insan hakları alanında norm-dönüştürücülüğü üzerine en önemli örnek, kadının insan hakları ile ilgilidir. Kadın haklarının bir insan hakkı meselesi olarak kabul görmesi, küresel kadın hareketinin ve feminist aktivistlerin en önemli kazanımlarındandır. Feministler, ‘kadın hakları insan haklarıdır’ sloganını hak talebinin önemine dikkat çekmek için kullanmışlardır; kadının evlilikte, boşanmada, bedensel anlamda ve kamu yaşamında var olan haklarının kadının insan hakları olduğunu vurgulamaktadır. Kadının insan hakları kavramı, ilk kez 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda kadınların aktivizmi ve hak temelli ifadelendirilmesi sayesinde kullanılmış ve BM gündemine girmiştir. Friedman’ın (1995) belirttiği gibi kadınlar Viyana’daki BM İnsan Hakları Konferansı’nda, insan hakları söylemine ve uluslararası insan hakları kurumlarına başvurarak sadece davalarının görünürlüğünü değil, aynı zamanda meşruiyetini de artırmak için bilinçli ve stratejik bir yol izlemişlerdir. 1990’ların bu yeni ifadelendirme şekli yoluyla insan hakları kavramı yeniden yorumlanmış ve kadına karşı şiddet ve ayrımcılık bir insan hakları ihlali olarak tanımlanmıştır. Örneğin,

KİH-YÇ, 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansını müteakip kadın haklarının insan hakları olarak teyidinden ilham almıştır ve Türkiye’de kadınların insan haklarını ve ayrımcılık yapmamayı desteklemiştir (KİH-YÇ, 2022b). Dolayısıyla, kadına karşı ayrımcılık, sosyal bir sorun olmaktan ziyade bir hak ihlali olarak tanımlanmaktadır.

Norm-dönüşümüne yönelik yakın tarihli verilebilecek başka bir örnek ise zorunlu göç üzerine olan hak temelli ifadelendirme biçimidir. Türkiye’de mültecilerin ve göçmenlerin insan haklarının korunması ve bu çerçevede tartışılan hak kavramı, özellikle 2011 Suriye krizi sonrası artan mülteci hareketliliği bağlamında daha da görünür bir hale gelmiştir. STK’lar hem mülteci hukukunun önemine ve uluslararası geçerliliğine hem de mülteci haklarının Türk mevzuatında düzenlenmesine dikkat çekmektedir. Örneğin, Mülteci Hakları Merkezi çalışmalarını üç temel alanda yürütmektedir: (i) Bilgilendirme ve hukuki destek, (ii) politika ve savunuculuk ve (iii) uzmanlık desteği ve kapasite geliştirme. Tüm bu çalışmaların merkezinde, uluslararası insan haklarına referans ve haklara erişilebilirlik yer almaktadır. Kriz dönemlerinde yükselme eğilimi gösteren günümüzün popülist söylemi, kutuplaşmanın da etkisiyle yanlış bilgi yayılımını ve Suriyeli mültecilere yönelik nefret söylemlerini tetiklemektedir. Kuşkusuz ki medya, mültecilerin temsiliyetinde ve bilgi yayılımında kilit bir rol oynamaktadır. İGAM, “Medyadaki ve kamuoyundaki başta nefret söylemi olmak üzere olumsuz algıları giderip mültecilere yönelik pozitif algı yaratmayı” temel faaliyetleri arasında tanımlamaktadır (İGAM, 2022a). Bu doğrultuda İGAM’ın 2017-2019 yılları arasında AB Türkiye Delegasyonu tarafından fonlanan “Mülteci Hakları için Medya ve Sivil Toplum İşbirliği” projesi dahilindeki eğitim çalışmalarında “mülteci hakları ve hak odaklı habercilik anlayışlarını merkezine alan bir ortak dilin geliştirilmesi” (İGAM, 2022b) için iyi uygulamalara ve hak söyleminin gücüne dikkat çekilmiştir.

Türkiye’deki STK’ların, muhtelif meseleleri insan hakları ihlalleri kapsamında ele aldığı ve ülkedeki insan hakları anlayışını genişlettiği anlaşılmaktadır. Dile getirilen haklar, genel itibarıyla insan hakları sahnesindeki temel olaylarla ilgili olmakla birlikte, birçok farklı meselenin insan hakları ihlali olarak tanımlanması mümkün olabilmektedir. Nitekim, yalnızca bireysel değil kolektif haklara da odaklanan Türkiye’deki örgütler, insan hakları gündemini genişletmiştir. Yukarıda ele alınan örneklerde hak temelli çerçeveleme; doğa hakkı, insan hakları ve demokrasi sorunu, kadının insan hakları ve mülteci ve göçmenlerin insan hakları söylemleri üzerinden gösterilmiştir.

Kanun Yapıcı Olarak STK'lar ve Mobilizasyon Stratejileri? STK'ların Kanun Yapımına Dahil Olmaları ve Savunuculuk

Bu bölüm, STK'ların kanun yapıcı olarak rollerine odaklanmakta ve stratejilerini ele almaktadır. Yakın dönemde Türkiye'de izleme faaliyetlerini devam ettiren STK'ların norm-dönüşümü faaliyetleri de hız kazanmıştır. Ancak STK'ların yasama sürecine katılımı sınırlı kalmıştır. Aşağıda açıklandığı üzere, STK'ların yasama sürecindeki önemi AB katılım sürecinde de vurgulanmaktadır. Ne var ki, 2000'lerin ikinci yarısında yaşanan AB adaylık sürecine yönelik sorunlar ve hem Türkiye'de hem de küresel düzeyde yaşanan demokratik gerileme, STK'ların yasama sürecine katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

STK'ların yasama sürecine katılımının en belirgin örneği Türkiye'deki kadın hakları örgütlerinde görülmektedir. Kadın örgütleri, farklı meseleleri, insan hakları çerçevesinde ifade etmeyi başarmış ve kanun yapımında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin kadın grupları, 2000-2001 yıllarında Türk Medeni Kanunu, 2002-2004 yıllarında ise Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesinde kilit bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle kadınların aile içindeki yasal statüsüne önemli düzenlemeler getiren yeni Türk Medeni Kanunu'nun kabulünde 126 kadın grubu tarafından yürütülen çalışmalar STK'ların yasama sürecine katılımının önemli bir göstergesidir (KİH-YÇ, 2022c). KİH-YÇ, 2002 yılında Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Türk Ceza Kanunu Reformu Çalışma Grubunu oluşturmuştur ve STK temsilcileri, hukukçular ve akademisyenler ile geniş çaplı bir kampanya yürütmüştür. 2004 yılında, bazı taleplere yer verilmemesine rağmen, STK'ların etkin katılımı sonucunda Türk Ceza Kanunu'nun bakış açısı değiştirilmiş ve kadınlar önemli kazanımlar elde etmiştir. Ayrıca, Özdemir'in (2014) vurguladığı gibi kadın hareketinin sürdürdüğü yoğun çalışmaların yanında AB reform süreci de Türk Medeni Kanunu'nun ve Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesine ivme kazandırmıştır. STK'ların kanun yapma sürecinde kullandığı en yaygın strateji ise savunuculuktur. Bu bağlamda, her iki süreçte de STK'ları bilgilendirme toplantıları ve milletvekilleriyle görüşmeler yaparak, ilgili kurumlara baskı yapmak ve ittifaklar oluşturmak suretiyle geniş ölçekli kampanyalar düzenlemiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi STK'lar, yasaları değiştirme öncelikli amaç başta olmak üzere hem kamusal çıkarlar hem de katılımcı STK'ların karar alma süreçlerine dahil olması üzerinden savunuculuk yürütmektedir.

Türkiye'nin AB adaylık ilanından itibaren insan hakları meseleleri, Birliğe katılımında asli bir ön koşul haline gelmiştir. Katılım süreci hem doğrudan hem de dolaylı olarak AB'nin artan baskısına ilaveten insan hakları meselelerine karşı devlet politikalarının gözlenmesi ile sonuçlanmıştır. Sivil toplumun AB tarafından fonlanması ve bunu izleyen reform ve demokratikleşme paketleri, sivil toplumun

işleyiş ve gelişiminde pozitif bir ortam meydana getirmiştir (Rumelili ve Boşnak, 2015). STK'lar üzerinde AB etkisinin önemli sonuçlarından biri de 2000'lerin ilk yarısında insan hakları meselelerine ve sivil toplumun işleyişine dair başlıca anayasal ve yasamaya dair reformlar olmuştur. AB süreci sivil toplumun kanun yapma süreçlerine katılımını da teşvik etmiştir. Burada AB'nin STK'ları demokrasinin olmazsa olmazı olarak algılaması ve Avrupa yönetiminde bir ortak olarak görmesinin etkisi vardır (Rumelili ve Boşnak, 2015). Nitekim aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi STK'ların kanun yapıcı rolleri sınırlıdır ve faaliyetleri konsültasyon düzeyinde kalmıştır.

İnsan haklarının korunmasını ve tesisini garantiye almak için AB katılım süreci çerçevesinde çeşitli kurumlar oluşturulmuştur ve STK'ların insan hakları kurumlarına katılımının önemi Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Ülke Raporlarında (2001, 2008, 2009) vurgulanmıştır. AB'nin 2008 İlerleme Raporu, "insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik kurumsal çerçeve[nin]... bağımsız olma şartıyla uyuşmamakta... ve mali özerklik ve şeffaflıktan yoksun" (Avrupa Komisyonu, 2008: 11) olduğunu ifade etmiştir. Bir sonraki yıl Komisyon, BM Paris İlkeleri çerçevesinde bağımsız bir insan hakları ve ombudsmanlık kurumunun kurulmasının ve kurumsal çerçevenin güçlendirilmesinin altını çizmiştir (Avrupa Komisyonu, 2009: 15). AB'den gelen bu baskılar sonrasında, 2010 yılının şubat ayında, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) Kanun Tasarısı Meclise sunulmuştur.

Kanun tasarısını görüşmek üzere, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu altında bir alt komisyon oluşturulmuştur. 2012 yılında 12 insan hakları STK'sı ve örgütü hükümet tarafından davet edilmiştir ve STK'ların görüşleri tartışılmıştır (İHOP, 2012). İnsan hakları STK'ları, özellikle, Paris İlkeleri çerçevesindeki bağımsızlık ve işlevsel bağımsızlık kriterleri olmak üzere uluslararası standartların gerisine düşen kanun tasarısına itiraz etmişler ve Paris İlkeleri temelinde hazırlanacak yeni bir tasarı için hükümet kurumları ile iş birliği yapmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir (İHOP, 2012). Helsinki Yurttaşlar Derneği, İHD, MAZLUMDER, TİHV ve Uluslararası Af Örgütü- Türkiye Şubesi (UAÖ) komisyona ortak görüş metni iletmıştır (İHOP, 2012). Ancak izleyen yıllarda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu yasallaşma sürecinde STK'ların görüşleri alınmamıştır ve kanun 6 Nisan 2016 yılında kabul edilmiştir (Karan ve Sever, 2020:8).

STK'ların kanun yapımına katılımının tartışmalı diğer bir örneği Türkiye'de göç ve iltica alanında yapılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) yasama sürecinde görülmektedir. 2000'lerin başından itibaren, uluslararası kurumlar ve insan hakları örgütleri göç ve iltica alanında kapsamlı bir

yasal çerçevenin bulunmaması ve uluslararası sözleşmelerle uyumsuzluğa işaret etmektedir. Avrupa Komisyonu Türkiye 2010 İlerleme Raporu'nda (Avrupa Komisyonu, 2010: 81) göç ve iltica alanında yapılan yeni yasa sürecinde “sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve akademisyenlerle istişare içinde olunması[nın]” oldukça önemli olduğunun altını çizmiştir.

YUKK taslak aşamasında bu alanda çalışan sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak sorunlar ve ihtiyaçlar tespit edilerek oluşturulmuştur (Bianet, 2012; Üstübici, 2018: 74). Örneğin Mülteci Hakları Koordinasyonu (MHK)⁴, TiHV ve MAZLUMDER ile bir araya gelen Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kanun tasarısı hakkında örgütlerin görüşlerini almıştır (Bianet, 2012). MHK yeni tasarıda düzenlemeler hakkındaki görüşlerini bir dosya olarak komisyon üyesi milletvekillerine sunmuştur (MHK, 2012). MAZLUMDER de TBMM Başkanlığı'na kanun tasarısı ile ilgili sunduğu öneri raporunda (MAZLUMDER, 2012) ayrımcılık yasağı, ulusal güvenlik ve dil ve tercümanlık konularındaki çekincelerini belirtmiştir. Ne var ki, yasa taslağının STK'larla tartışıldıktan sonraki sürecinde “önemli usul güvenceleri konusundaki geri gidişi” MHK'nın kaygılarını artırmıştır (MHK, 2012). Buna rağmen, “MHK bileşeni örgütlerin de arasında bulunduğu göç ve iltica alanında çalışan örgütlerin kimi hükümlerine ilişkin çekinceleri olmasına karşın YUKK pek çok bakımdan ihtiyaçları karşılayan bir yasa” olarak nitelendirilmiştir (MHK, 2014). Türkiye'de göç ve alanında yapılan ilk kapsamlı kanuni düzenleme olan YUKK, 12 Nisan 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak sonraki yıllarda TiHEK sürecinde olduğu gibi kanunda yapılan değişiklikler sivil topluma danışılmamıştır.

İnsan hakları STK'larının neden kanun yapımında sınırlı bir rol oynadığı zor bir sorudur. Bu soru makalenin amacının dışında olsa da soruyla ilgili düşünmek günümüzde insan hakları ve sivil toplum ilişkisini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bağlamda, 2000'lerin ikinci yarısındaki AB adaylık süreciyle ilgili sorunların (Aydın- Düzgit ve Kaliber, 2016) ve hem Türkiye'de hem de küresel düzeyde yaşanan demokratik gerilemenin, STK'ların yasama sürecine katılımını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Türkiye'de STK'ların politika oluşturmada ve yasa yapma sürecinde sınırlı rol oynadığı belirtilmektedir (Rumelili ve Boşnak, 2015; Ertan, 2020). Türkiye'de güçlü ve merkezi devlet geleneği tarihsel olarak devletten bağımsız yapıların oluşmasını

⁴ MHK insan hakları ve mülteci hakları alanında çalışma yürüten insan hakları örgütlerinin insan hakları perspektifiyle mültecilerin haklarının korunması, geliştirilmesi ve ortak politika oluşturma ve savunuculuk yapmak için oluşturduğu bir sivil toplum ağıdır (İHOP, 2022). MHK bileşeni örgütler arasında Göç Araştırmaları Derneği (GAR), İHD, İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD), Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği (Kaos-GL), Mültecilerle Dayanışma Derneği (Mülteci-Der), UAÖ ve Yurttaşlık Derneği (YD) yer almaktadır.

engellemiş, bu durum da farklı grupların haklarıyla ve çoğulculuk fikriyle çelişkili bir durum yaratmıştır (Heper, 1985; Seçkinelgin, 2004). 2000’li yıllara kadar son derece merkezileşmiş gelişen devlet yapısı, yoğun parti disiplini ve hiyerarşik normların bir sonucu olarak, Türkiye’deki politika oluşturma süreçleri askeri ve bürokratik seçkinler ve seçilmiş siyasetçiler arasındaki pazarlık sonucu oluşmuştur (Ertan, 2020: 74). AB adaylık süreci sivil toplum- devlet iş birliğini teşvik etse de, özellikle 2010’lardan itibaren, güvenlikçi bakış açısının yaygınlaşmasıyla baş gösteren demokratik gerileme eğilimi ve Türkiye’nin rekabetçi otoriter bir rejime evrilmesi (Esen ve Gümüüşcü, 2016; Somer, 2016) sivil toplumun işleyişini olumsuz yönde etkilemiştir. Araştırmalar bu eğilimin bir sonucu olarak hükümet güdümlü/destekli STK’ların politika yapım süreçlerine dahil edilirken, kritik STK’ların bu süreçlerden dışlandığını vurgulamaktadır (Doyle, 2017; Yabancı, 2019; Yabancı, 2022). Tüm bu etkenler STK’ların kanun yapımında neden sınırlı rol oynadığına işaret etmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’deki hak temelli STK’ların faaliyetlerini ve mobilizasyon stratejilerini mercek altına almıştır. İnsan hakları alanında önde gelen bilim insanı Glasius’un kavramsal çerçevesini izleyerek, insan hakları temelli STK’ların, insan hakları gözlemcileri ve norm-dönüştürücüleri olarak Türkiye’de kilit rol oynamış oldukları öne sürülmüştür. Buna karşın STK’ların kanun yapma rolleri sınırlı kalmıştır ve bu savı desteklemeye yönelik olarak makalede Türkiye’deki STK’ların faaliyetlerinin ve mobilizasyon stratejilerinin detaylı bir analizi sunulmaktadır.

Sivil toplum, insan hakları alanında üç temel işlev yerine getirmektedir: izleme, norm-dönüşümü ve kanun yapımı. İnsan hakları STK’ları izlemede isim zikretme, utandırma ve yargısal savunuculuk stratejilerini kullanırken, norm-dönüşümünde çerçeveleme, kanun yapımında ise savunuculuk stratejileri kullanmaktadır. 1980 askeri darbesiyle birlikte STK’ların insan hakları ihlallerini izleme ve toplumu bilinçlendirme rolleri de evrilmiştir. Söz konusu dönemden itibaren, insan hakları ihlallerini izlemek STK’ların temel işlevi haline gelmiştir. Bununla birlikte, küresel gelişmelere paralel olarak STK’lar, sadece insan hakları gözlemcileri olarak değil aynı zamanda norm-dönüştürücüleri olarak da işlev görmüştür. 1990’lar itibariyle muhtelif meseleler insan hakları ihlalleri olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmada, norm-dönüşümü faaliyetleri ve hak temelli çerçeveleme konularında insan hakları ve demokrasi sorunu, kadının insan hakları, mülteci ve göçmenlerin insan hakları ve doğa hakkı söylemlerine odaklanılmıştır. Türkiye’de STK’lar, kanun yapımına sınırlı ölçüde dahil olmuşlardır. Esasında STK’lar 1990’lı yıllardan itibaren savunuculuk pratikleri

geliştirerek hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kanun yapımına katılmış olsalar da ülkedeki devlet-toplum ilişkileri ve demokratik gerileme sivil toplumun bu alandaki katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

İnsan hakları STK'larının işlevleri ve stratejileri, Türkiye'deki sivil toplumun potansiyelini ve önündeki engelleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu araştırma, Türkiye'de her dönemde devam eden hak mücadelesini, değişimi, dönüşümü ve kısıtlılıkları anlamak yoluyla yazına katkıda bulunmaktadır. Bulgular iki önemli noktaya işaret etmektedir. Bir yanda STK'lar değişen koşullara göre mobilizasyon stratejilerini adapte ederek, insan hakları alanını şekillendiren ve stratejik tercihler yapan bir özne olmaktadır. Diğer yandan ise hem uluslararası hem de Türkiye'ye özel koşulların STK'ların işlevini sınırladığı görülmektedir. Bu bakımdan araştırma bulguları sivil toplum tartışmalarında gündeme gelen bağlam ve özne arasındaki etkileşimin anlaşılması açısından önemlidir.

Bu bulgulardan yola çıkarak, insan hakları ve sivil toplum ilişkisine yön verebilecek bazı potansiyel araştırma konularından bahsetmek mümkündür. Öncelikle, STK'larının Türkiye'de kanun yapımında neden sınırlı rol oynadığı daha derinlemesine araştırılması gereken bir sorudur. Kuşkusuz burada devlet-toplum ilişkilerinin, yasal düzenlemelerin, siyasal kültür ve daralan alan tartışmalarının analizi gerekmektedir. Ayrıca, insan hakları alanında BM ve AB gibi uluslararası aktörlerin rolünü anlamak, bu alanda yerel ve uluslararası faktörlerin etkileşimine de ışık tutacaktır. Bu alanla bağlantılı ve diğer önemli bir konu ise insan hakları temelli STK'ların karşılaştırılmalı olarak çalışılmasıdır. Bu STK'ların hangi şartlarda kanun yapımına dahil oldukları ve etki düzeyleri ilgili teorik tartışmalara da katkıda bulunacaktır. Son olarak, bu çalışma kapsamında norm-dönüşümünün farklı boyutları irdelenmiş olsa da çalışma sivil toplum yazında önemli bir tartışma alanı olan aktif vatandaşlık, katılım ve norm-dönüşümü arasındaki ilişkiyi ele almamıştır. İleriki çalışmalarda, insan hakları örgütlenmelerinin Türkiye'de demokrasi ve aktif vatandaşlığa ve bu alandaki norm-dönüştürücü etkisine odaklanılabilir.

KAYNAKÇA

Akboğa, Sema (2020), "Türkiye Siyasî ve Toplumsal Hayatında Başörtüsünün Değişen Anlamları", *Liberal Düşünce Dergisi*, 25 (98): 83-101.

Alemdar, Zeynep (2011), "Sarmal Modeli Yarı Sarmak: Türkiye'de İnsan Hakları Kurumları-Devlet-AB ilişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, 7 (28): 111-128.

Arat, Zehra F. Kabasakal (2007), *Human Rights in Turkey* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Aydın-Düzgit, Senem ve Alper Kaliber (2016), "Encounters with Europe In An Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey A De-Europeanising Candidate Country?", *South European Society and Politics*, 21 (1): 1-14.

Babül, Elif M. (2020), "Radical Once More: The Contentious Politics of Human Rights in Turkey", *Social Anthropology*, 28 (1): 50-65.

Babül, Elif M. (2017), *Bureaucratic Intimacies: Translating Human Rights in Turkey* (California: Stanford University Press).

Baehr, R. Peter (2009), *Non-Governmental Human Rights Organizations in International Relations* (New York: Palgrave Macmillan).

Bee, Cristiano ve Ayhan Kaya (2017), "Youth and Active Citizenship in Turkey: Engagement, Participation and Emancipation", *Southeast European and Black Sea Studies*, 17 (1): 129-143.

BM (1993), *Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı*, <https://digitallibrary.un.org/record/183139?ln=en> (15.06.2022).

Bonacker, Thorsten, Thomas Diez, Thorsten Gromes, Jana Groth ve Emily Pia (2011), "Human Rights and the (De)Securitization of Conflict", Marchetti, Raffaele ve Nathalie Tocci (Der.), *Civil Society, Conflicts and Politicization of Human Rights* (Tokyo: United Nations University Press): 13-46.

CIVICUS (2022), <https://monitor.civicus.org/> (15.06.2022).

Çakmaklı, Didem (2021), "The City and the Citizen: Breaking Down Barriers to Active Citizenship", *Alternatif Politika*, 13 (1): 1-28.

Çalı, Başak (2022), "Human Rights Organizations in Turkey", Tezcür, Güneş Murat (Der.), *The Oxford Handbook of Turkish Studies* (Oxford: Oxford University Press): 649-668.

Çalı, Başak (2007), "Human Rights Discourse and Domestic Human Rights NGOs", Arat, Zehra F. Kabasakal (Der.), *Human Rights in Turkey* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press): 217-232.

Doyle, Jessica Leigh (2017), "State Control of Civil Society Organizations: The Case of Turkey", *Democratization*, 24 (2): 244-264.

Erdoğan, Emre ve Pınar Uyan-Semerci (2021), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Ergun, Ayça (2010), "Civil Society in Turkey and Local Dimensions of Europeanization, *European Integration*", 32 (5): 507-522.

Ertan, Güneş (2020), "Collective Action, Civil Society, and Public Policy in Turkey", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 22 (1): 66-81.

Esen, Berk ve Şebnem Gümüşcü (2016), "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37 (9): 1581-1606.

Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink (1998), "International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, 52 (4): 887-917.

Freedom House (2022), <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (15.06.2022).

Friedman, Elisabeth (1995), "Women's human rights: The Emergence of a Movement", Peters, Julie ve Andrea Wolper (Der.), *Women's Rights Human Rights: International Feminist Perspectives* (London: Routledge): 18-35.

Glasius, Marlies (2010), "Human Rights", Anheier, Helmut K., and Stefan Toepler (Der.), *International Encyclopedia of Civil Society* (New York: Springer): 832-837.

Glasius, Marlies (2009), "Global Civil Society and Human Rights", Goodhart, Michael (Der.), *Human Rights: Politics and Practice* (New York: Oxford University Press): 147-163.

Glasius, Marlies (2005), *The International Criminal Court: A Global Civil Society Achievement* (London: Routledge).

Heper, Metin (1985), *The State Tradition in Turkey* (Beverly: Eothen).

Kadıoğlu, Ayşe (2005), "Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations", *The Muslim World*, 95 (1): 23-41.

Kaliber, Alper ve Nathalie Tocci (2010), "Civil Society and the Transformation of Turkey's Kurdish Question", *Security Dialogue*, 41 (2): 191-215.

Karan, Ulaş ve Çiğdem Sever (2020), *Bir İnsan Hakları Koruma Mekanizması Olarak Ulusal Eşitlik Kurumları* (İstanbul: Eşit Haklar için İzleme Derneği).

Keck, Margaret E. ve Kathryn Sikkink (1998), *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press).

Keyman, E. Fuat ve Senem Aydın-Düzgit (2007), “Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey”, LaGro, Esra ve Knud Erik Jørgensen (Der.), *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* (Basingstoke: Palgrave Macmillan): 69-89.

Keyman, E. Fuat ve Ahmet İçduygu, (2003) “Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses”, *Citizenship Studies*, 7 (2): 219-234.

Kılıncı, Nilgün Toker, Cansu Akbaş Demirel, Lülüfer Körükmez ve Nermin Biter (2021), *Türkiye’de İnsan Hakları Mücadelesinin Değişim Hatları: İnsan Hakları Derneği Örneğinde Uluslararası Mekanizmalar, Yerelleşme ve Dayanışma* (Ankara: TİHV Türkiye İnsan Hakları Vakfı).

Kurban, Dilek (2008), “Strasbourg Court Jurisprudence and Human Rights in Turkey: An Overview of Litigation, Implementation and Domestic Reform”, https://opus4.kobv.de/opus4-hsog/frontdoor/deliver/index/docId/1761/file/Kurban-STATE_ART_TURKEY.pdf (15.06.2022).

Kuzmanovic, Daniella (2012), *Refractions of Civil Society in Turkey* (New York: Palgrave Macmillan).

Öner, Selcen (2014), “Internal Factors in the EU’s Transformative Power over Turkey: The Role of Turkish Civil Society”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 14 (1): 23-42.

Özbudun, Ergun (2000), *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation* (Boulder, London: Lynne Rienner Publishers).

Özdemir, Burcu (2014), “The Role of the EU in Turkey's Legislative Reforms for Eliminating Violence against Women: A Bottom-Up Approach”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (1): 119-136.

Plagemann, Gottfried (2000), “Human Rights Organizations: Defending the Particular or the Universal?”, Yerasimos, Stefanos, Günter Seufert ve Karin Vorhoff (Der.), *Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Contemporary Turkey* (İstanbul, Orient-Institu): 433-474.

Risse, Thomas, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink (2013), *The Persistent Power of Human Rights: From Commitment to Compliance* (New York: Cambridge

University Press).

Risse, Thomas, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink (1999), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change* (Cambridge: Cambridge University Press).

Rumelili, Bahar ve Büke Boşnak (2015), "Taking Stock of the Europeanization of Civil Society in Turkey", Tekin, Aylin ve Ali Güney (Der.), *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics* (London: Routledge): 127-144.

Rumelili, Bahar, Fuat E. Keyman ve Bora Isyar (2011), "Multi-layered Citizenship in Extended European Orders: Kurds Acting as European Citizens," *Journal of Common Market Studies*, 49 (6): 1295-1316.

Seçkinelgin, Hakan (2004), "Contractions of a Sociocultural Reflex: Civil Society in Turkey", Glasius, Marlies, David Lewis and Hakan Seckinelgin (Der.), *Exploring Civil Society: Political and Cultural Contexts* (London: Routledge): 153-158.

Somer, Murat (2016), "Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (4): 481-503.

Steiner, Henry ve Philip Alston (2000), *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals* (Oxford: Oxford University Press).

Şenses, Nazlı (2020), "Göçmen Odaklı Sivil Toplum Oluşumları: Değişen Eylemler ve Siyasetler", *Alternatif Politika*, 12 (1): 50-78.

Tezcür, Güneş Murat, Rebecca Schiel ve Bruce M. Wilson, (2021), "The Effectiveness of Harnessing Human Rights: The Struggle over the Ilisu Dam in Turkey", *Development and Change*, 52 (6): 1343-1369.

Thomas, C. Daniel (2001), *The Helsinki Effect: International Norms, Human rights, and the Demise of Communism* (Princeton, N.J.: Princeton University Press).

Thomas, C. Daniel (1999), "The Helsinki Accords and Political Change in Eastern Europe", Risse, Thomas, Steve C. Ropp ve Kathryn Sikkink (Der.), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change* (Cambridge: Cambridge University Press): 205-233.

Tomen, Bihter (2015), "The Paradox of Rights-Claiming: The Case of Mazlumder in Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 (4): 465-483.

Üstübici, Ayşen (2018), *The Governance of International Migration: Irregular*

Migrants' Access to Stay in Turkey and Morocco (Amsterdam: Amsterdam University Press).

Vicini, Fabio (2018), "Turkish Islamism, Conservatism and Human Rights before and after Gezi: The Case of Mazlumder", British Journal of Middle Eastern Studies, 45 (5): 760-775.

Wendt, Alexander (2021), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner).

Yabancı, Bilge (2022), "Civil Society and Latent Mobilisation Under Authoritarian Neoliberal Governance", Borsuk, İmren, Pınar Dinç, Sinem Kavak ve Pınar Sayan (Der.), Authoritarian Neoliberalism and Resistance in Turkey: Construction, Consolidation, and Contestation (Singapore: Palgrave Macmillan): 211-234.

Yabancı, Bilge (2019), "Turkey's Tamed Civil Society: Containment and Appropriation under a Competitive Authoritarian Regime", Journal of Civil Society, 15 (4): 285-306.

Zencirci, Gizem, ve Catherine E. Herrold (2022), "Project-Think and the Fragmentation and Defragmentation of Civil Society in Egypt, Palestine, and Turkey", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 51(3): 545-565.

ANALİZ EDİLEN DOKÜMANLARIN LİSTESİ

AB Türkiye Delegasyonu (2022), <https://www.avrupa.info.tr/tr/finansman-araclari-8853> (06.07.2022)

Avrupa Komisyonu (2021), https://ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf (06.07.2022)

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2010), Türkiye 2010 İlerleme Raporu (Brüksel).

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2009), 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu (Brüksel).

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2008), Türkiye 2008 İlerleme Raporu (Brüksel).

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2001), Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu (Brüksel).

Bianet (2012), <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/138572-goc-politikasi-degisiyor-tasari-komisyonda> (12.08.2022).

Bianet (2004), <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/41591-mazlumder-kurt-sorunu-cozulsun> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2022a), <https://dogadernegi.org/degerlerimiz/> (15.06.2022).

Doğa Derneği (2022b), <https://www.dogadernegi.org/turkiyenin-ilk-iklim-davasi-kurutulan-marmara-golunun-balikcileri-adina-acildi/> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2022c), <https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2022/05/doga-bm-ozel-prosedurler-rehber-1.pdf> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2022d), <https://www.dogadernegi.org/doga-savunuculari-icin-birlesmis-milletlere-basvuru-rehberimiz-yayimlandi/> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2021), <https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2021/04/faaliyet-raporu-web.pdf> (08.08.2022).

Göregenli, Melek (2008) http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/06/ayr%C4%B1mc%C4%B1%C4%B1kla_mucadele_to_plant%C4%B1_raporu.pdf (15.06.2022).

iGAM (2022a), <https://igamder.org/TR/hakkimizda//neler-yapiyoruz> (15.06.2022).

iGAM (2022b), <https://medya.igamder.org/TR/media/hakkimizda> (15.06.2022).

iGAM, (2022c), <https://igamder.org/TR/goc-gundemi> (06.07.2022).

iHD (2020), <https://ihd.org.tr/yasamin-kiyisindakiler-multecilere-yonelik-hak-ihlalleri-raporu-ocak-eylul-2020/> (06.07.2022).

iHD (2014), <https://ihd.org.tr/hakkimizda/> (06.07.2022).

iHD (2009), <https://ihd.org.tr/insan-haklari-kurt-sorunu-ve-turkiye/> (8.08.2022).

iHD (2007a), <https://ihd.org.tr/am-hakk-sorulan-sorular/> (06.07.2022).

iHD (2007b), https://ihd.org.tr/images/pdf/insan_haklari_egiticileri_icin_basvuru_kitabi.pdf (06.07.2022).

iHD (1988), https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/1988/10/IHD_2_Olagan_Genel_Kurulu_Calisma_Raporu.pdf (06.07.2022).

İHD (1987), https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/1987/06/IHD_1_Olagan_Genel_Kurulu_Calisma_Raporu.pdf (06.07.2022).

İHOP 2022, <https://ihop.org.tr/multeci-haklari-koordinasyonu/> (12.08.2022).

İHOP 2012, <https://ihop.org.tr/tuerkiye-nsan-haklar-kurumu-kanunu-tasars-uezerine-ortak-basn-acklamas110/> (08.08.2022).

KİH-YÇ (2022a), <https://kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/uluslararasi-sozlesmeler-ve-mekanizmalar/cedaw/> (15.06.2022).

KİH-YÇ (2022b), <https://kadinininsanhaklari.org/hakkimizda/biz-kimiz/> (15.06.2022).

KİH-YÇ (2022c), <https://kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/donum-noktalari/> (15.06.2022).

MAZLUMDER (2012), <https://mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/mazlumderdenyabancilar-ve-uluslararasi-koruma/9083> (12.08.2022).

MAZLUMDER (2011), <https://istanbul.mazlumder.org/webimage/file/istanbul/faaliyetlerimiz/pdf/ba-sortusu-raporu-2010-2011.pdf> (8.08.2022).

MAZLUMDER (2010), https://istanbul.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede_dini_eyrimcilik_raporu.pdf (6.07.2022).

MHK (2012), <https://multecihaklari.org/?p=126> (12.08.2022).

MHK (2014), <https://multecihaklari.org/?p=138> (12.08.2022).

Öndül, Hüsnü (2014). “İnsan Hakları Mücadelesiyle 90’lı Yılları Aşmak”, <https://bianet.org/bianet/diger/160661-insan-haklari-mucadelesiyle-90-li-yillari-asmak> (15.05.2022).

TİHV (1993), <https://tihv.org.tr/tedavi-ve-rehabilitasyon-raporlari/1990-1992-tedavi-ve-rehabilitasyon-merkezleri-raporu/> (06.07.2022).